

Wrangelska terrassen – Riddarholmen

L2015:7789

Gråmunkeholmen 3

Stockholms stad

Uppland

Tomas Ekman & Sabina Larsson

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

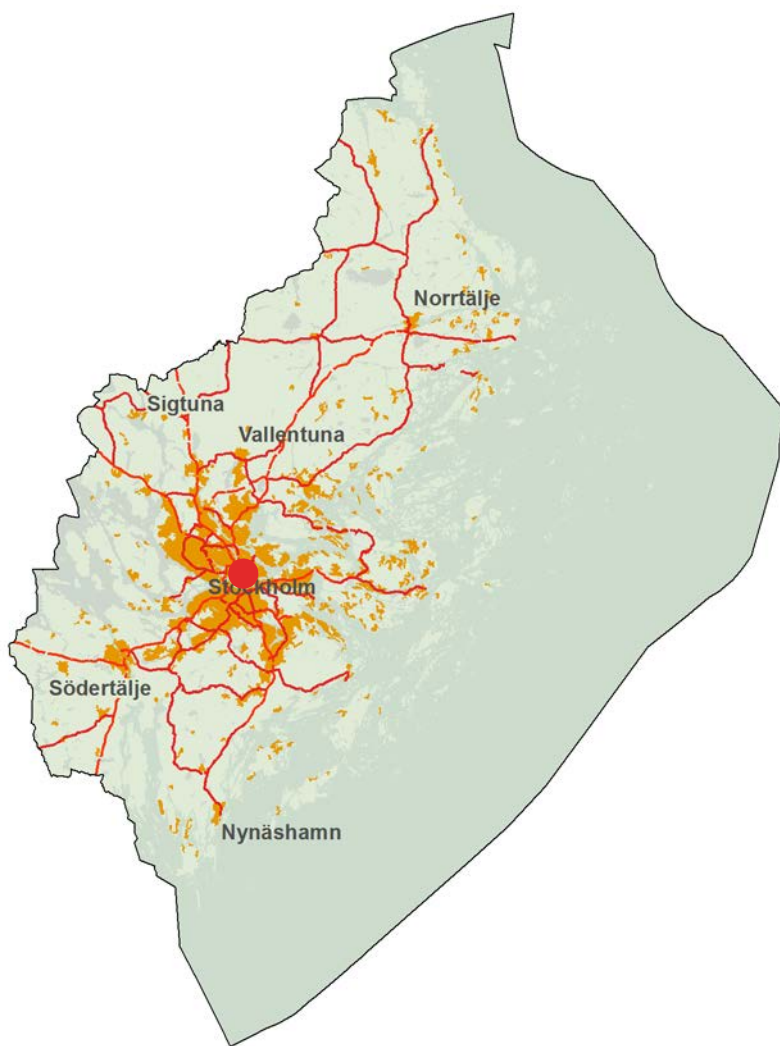
Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-60904 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översiktskarta över Stockholms län med platsen för undersökningen markerad i rött.

© 2021 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2020:66

Författare	Tomas Ekman & Sabina Larsson
Kvalitetsgranskning	Annica Ramström
Grafisk form	Sabina Larsson
Omslagsfoto	Stökigt vid Taube. Foto från sydöst.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_200001

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2020:66

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Wrangelska terrassen – Riddarholmen

L2015:7789

Gråmunkeholmen 3

Stockholms stad

Uppland

Tomas Ekman & Sabina Larsson

Lst dnr 431-9123-2020

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Stockholm
Kommun	Stockholm
Landskap	Uppland
Socken	Stockholm
Fastigheter	Gråmunkeholmen 3

Fornlämningsnummer	L2015:7789
Lämningstyp	Stadslager
Datering	Historisk tid

Typ av undersökning	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2020-03-24
Länsstyrelsens diarienummer	431-9123-2020
Uppdragsnummer i Fornreg	202000335
Arkeologgruppens projektnummer	P20027

Projektledare	Tomas Ekman
Fältpersonal	Tomas Ekman, Sabina Larsson, Annica Ramström, Rasmus Ohlsson

Undersökningstid	augusti–oktober 2020
Undersökt yta	170 m ²
Inmätningsteknik	Totalstation
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd tillvaratogs.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö.....	7
Tidigare undersökningar	8
Syfte och målgrupper.....	10
Metod och genomförande.....	10
Resultat.....	13
Fynd	23
Tolkning.....	25
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	26
Referenser	27
Bilagor	28

Figur 1. Karta över Stockholm med platsen för undersökningen markerad med svart ring. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Under hösten 2020 har Arkeologgruppen genomfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning vid Wrangelska palatset på Riddarholmen i Stockholm. Vid palatsets södra torn grävdes ett cirka 70 meter långt och 0,8–2,0 meter brett schakt i riktning mot Gamla auktionsverket. Inom schaktet framkom lämningar efter den terrass med tillhörande sjögård som uppfördes under ledning av Carl Gustaf Wrangel mellan 1652 och 1670. Lämningarna som påträffades bestod av terrassens grundmurar i tegel som burit ett golv av slipade kalkstensplattor. Intill palatsets södra torn framkom en krökt rad av huggna kantstenar i granit. Denna del av terrassen finns avbildad i *Suecia antiqua et hodierna* (Dahlbergh 1698–1715). I norr framkom en stenläggning av kullersten som stratigrafiskt kan knytas till 1700-talet.

Inledning

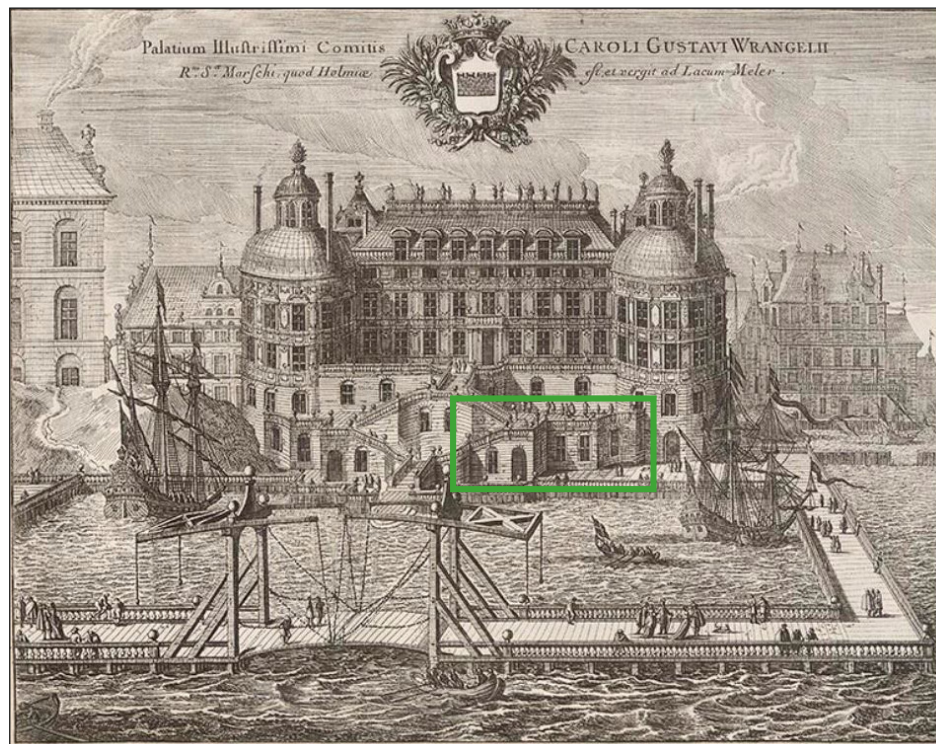
Vid Wrangelska palatsets sjösida, på Riddarholmen i Stockholms stad, planeras för tre sommarserveringar med behov av anslutning till el, vatten och avlopp. I och med de nya serveringarna fanns även behov av en ny fettavskiljare som nu skulle installeras. I samband med markarbetena har Arkeologgruppen AB genomfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning under hösten 2020. Beslutande i ärendet var Länsstyrelsen i Stockholms län och undersökningen bekostades av Statens fastighetsverk.

Bakgrund och kulturmiljö

Wrangelska palatsets karaktäristiska silhuett med de två runda tornen var bland det första som mötte stockholmsbesökare från hela Mälardalen. Det södra tornet är byggnadens äldsta del. Det ingick ursprungligen i Gustav Vasas försvarsmur och byggdes omkring år 1530. Tjocka befästningsmurar hade dock snart spelat ut sin roll och försvarsmuren avvecklades stegvis från och med senare delen av 1500-talet.

Tornet och en del av muren återanvändes när riksrådet Lars Sparre byggde ett tvåvåningshus på platsen. Tomten hade han fått genom en donation från Kronan år 1629. Knappt tjugo år senare sålde Sparres arvingar tillbaka tomt-en till Kronan. Drottning Kristina skänkte den omedelbart till fältherren med mera Carl Gustaf Wrangel. Denne lät uppföra palatset som fortfarande bär hans namn. Arbetet inleddes år 1652 och hela palatset stod klart 1670. Det blev hans fasta punkt i Stockholm och representativt för en av rikets mäktigaste män. Palatset i sin prakts dagar avbildades av Erik Dahlbergh för *Suecia antiqua et hodierna* omkring år 1680 (figur 3). Att lägga märke till är den väl tilltagna sjögården, den privata hamn som hörde till palatset.

Figur 3. Wrangelska palatset. Avbildat av Erik Dahlberg för Suecia antiqua et hodierna omkring år 1680. De delar av palatset som berörs av schaktningsövervakningen är markerad med grön ruta.

Palatset skadades år 1693 vid en brand. Efter fyra år, lagom när renoveringen var klar, härjades det kungliga slottet Tre Kronor av en förödande brand. Kungafamiljen huserades då i Wrangelska palatset, en vistelse som kom att vara till år 1754 när det nuvarande Stockholms slott stod färdigt för inflyttning. Därmed upphörde palatset i princip att vara privatbostad. Svea hovrätt flyttade in och är kvar än idag.

Palatset omgavs under 1700-talet av flera mindre byggnader, främst i söder och ut mot nuvarande Birger Jarls torg. Närmast i söder låg det så kallade Cruusiska huset. När detta brann ned år 1802 skadades även Wrangelska palatset. Efter branden gjordes en sanering av bebyggelsen på den här delen av ön. Cruusiska huset byggdes inte upp igen. Birger jarls torg och Wrangelska backen anlades, båda med syfte att fungera som brandgator vid eventuella kommande bränder.

Den nuvarande terrassen mellan palatset och Riddarfjärden har haft skiftande utformning och användning genom åren. Sjögården på bilden i Suecia Antiqua övergick under 1700-talet i en mer blygsam kaj. Dess utsträckning är svår att klarlägga men den anslöt relativt nära till det södra tornet, enligt samtida kartor, som dock varierar i sin återgivning av strandområdet. Under 1800-talet skedde sedan flera om- och utbyggnader innan hamnen år 1893 fick den utsträckning den har idag. Det var framförallt den starkt ökande ångbåtstrafiken på Mälaren som krävde nya lösningar. Trafiken med såväl gods som passagerare hade Riddarholmen som hemmahamn. Varuskjul och tullhus uppfördes bland annat inom terrassområdet.

Under 1900-talet övertogs den vattenburna samfärdselns roll gradvis av spårbunden trafik och biltransporter. När tullhus och varuskjul revs år 1958 innebar det en tydlig slutpunkt för hamnperioden. Då leddes sedan ett antal år infartstrafiken söderifrån över Riddarholmen, via Birger Jarls torg och terrassen, till en provisorisk pontonbro som anslöt till stadshuskajen. Arrangemanget var i bruk under cirka 15 år medan Centralbron byggdes om och den spårbundna trafiken på östra sidan av Riddarholmen byggdes ut. I slutfasen av denna period byggdes terrassen närmast vattnet om och fick sin nuvarande utformning. Namnet Evert Taubes terrass för delen närmast vattnet tillkom år 1983. Historiken ovan bygger i huvudsak på Engström (2018).

Tidigare undersökningar

Vid en schaktövervakning som utfördes under år 1998 av Stockholms Stadsmuseum påträffades en samling större stenar i fin sjösand. Svallad keramik och ett mynt från år 1615 gav tolkningen att stenarna markerade 1600-talets strandlinje. Nivån var +1,2 meter över havet. Stenar och sandlager täcktes av ett metertjockt fyllnadslager under en kalkstensbeläggning. Denna tolkades som en rest av den sjögård och de terrasser som anlades under Carl Gustaf

Figur 4. Palatsets sjöside innan arbetsstart. Fotograferat i mars 2020.

Wrangel kring mitten av 1600-talet. Kalkstensbeläggningen var delvis överlagrad av en kullerstensbeläggning (SR1317).

Åren 2014–2015 gjordes en schaktövervakning som berörde Wrangel-ska terrassen (Lingström 2015), se figur 6. Det handlade om en renovering av en stödmur vid trappan intill norra tornet. Då påträffades flera tegel- och stenkonstruktioner som tolkades som delar av konstruktionen för sjögården. Nämnas bör även rester av ett tegelgolv som på stratigrafiska grunder fördes till en byggnad från ett kronologiskt skede innan palatset, sannolikt tidigt 1600-tal (Lingström 2015:36).

I samband med olika markjobb och ledningsdragningar gjordes ytterligare en schaktövervakning som avslutades år 2016. Vid det norra tornet framkom en mindre tegelläggning av holländskt tegel, lagd i två skift (Appelgren, Bäck & Westberg 2017:7). Som fundament fanns ett lager av i princip rent kalkbruk. Det hela tolkades som en del av ovan nämnda terrass. En hel del fynd påträffades dock enbart som utfyllnadsmaterial. Den kronologiska tyngdpunkten låg under 17–1800-talet.

Syfte och målgrupper

Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera fornlämningen. Målgrupp var i första hand Länsstyrelsen och Statens fastighetsverk.

Metod och genomförande

Undersökningen utfördes som en schaktningsövervakning, där arbetet utfördes med grävmaskin samt med handredskap.. Huvudschaktet löpte i SSV-NNÖ riktning, längs med palatsets fasad ut mot Riddarfjärden. Från detta grävdes ett antal stickschakt för att ansluta till befintliga installationer. Inom schaktet påträffades ett stort antal äldre kablar och rör, både aktiva och avstängda. Endast i den sydligaste delen av schaktet påträffades naturlig nivå, i övrigt är schaktet inte bottengrävt.

Schaktet grävdes enbart i tidigare uppschaktade ytor för rör och ledningar. De lager som redovisas i resultatdelen har alltså endast rensats fram i schaktväggarna. Inga intakta lager påträffades inom schaktet. Detta har medfört en viss svårighet att klargöra stratigrafien på platsen samt att knyta samman de konstruktioner som framkom. Däremot kunde de konstruktioner som framkom lämnas utan några större ingrepp.

Strax intill palatsets södra torn grävdes ett stickschakt in mot fasaden för att göra rum för fettavskiljaren. Här påträffades K2 och K3. Efter samråd med Länsstyrelsen och Statens fastighetsverk beslutades att flytta fettavskiljaren och ytterligare ingrepp kunde därmed undvikas. Istället placerades den i 1998 års arkeologiska schakt (SR1317).

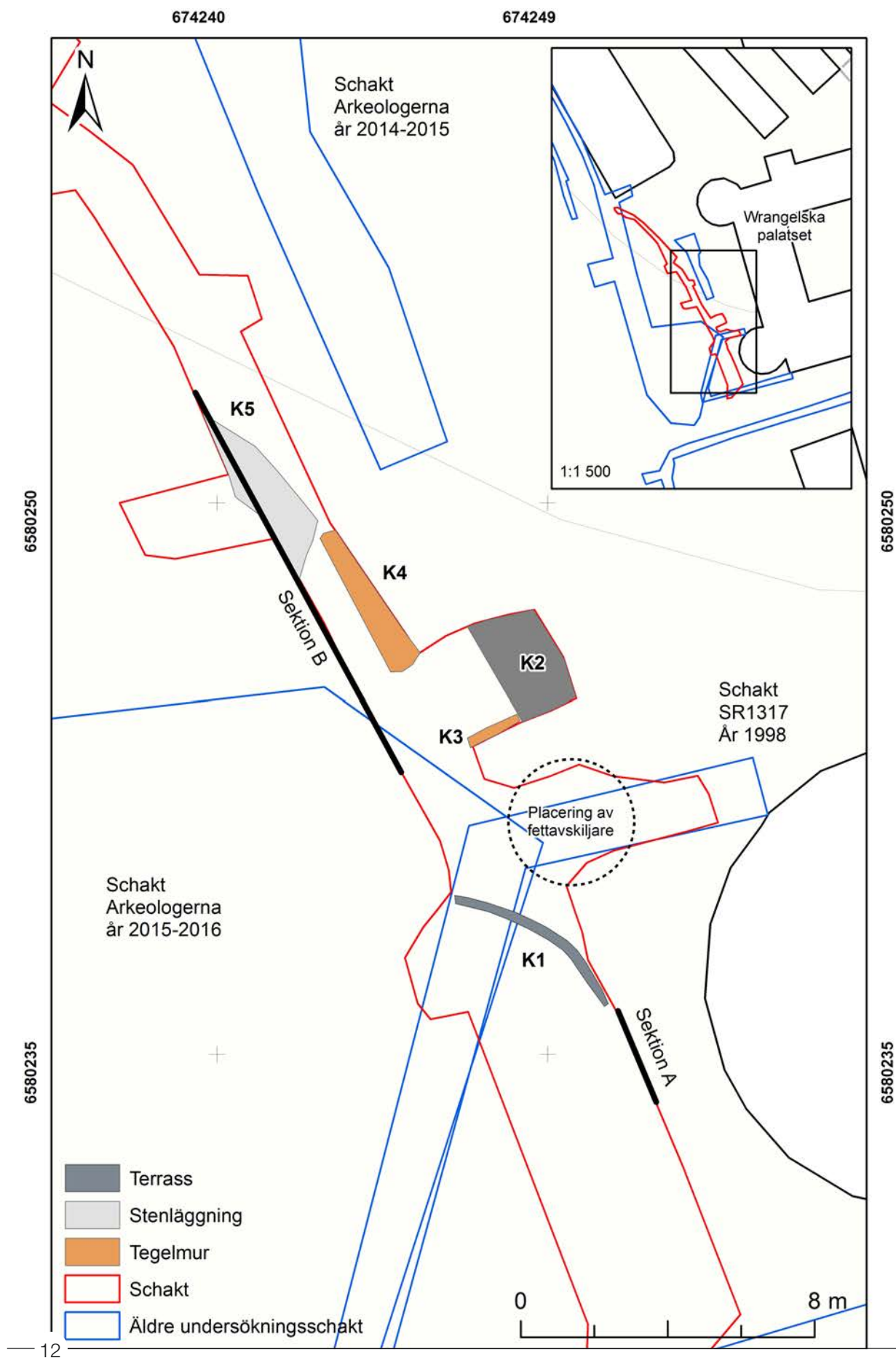
Påträffade lager har dokumenterats skriftligt och fotograferats. En sektionsritning i skala 1:20 upprättades på plats för att senare digitaliseras. Schaktet och de kvarliggande konstruktionerna K1–K5 mättes in med hjälp av entreprenörens mätningstekniker, filerna har därefter omvandlats till shape i SWEREF99TM.

De fynd som påträffades vid undersökningen har dokumenterats i föreliggande rapport och därefter kasserats. Alla fynd har påträffats i omrörda raseringslager.

Då uppdraget utfördes som en schaktningsövervakning har rapporttiden varit begränsad varför denna rapport i första hand redovisar fältdata i redigerad form. Detta har medfört att resultaten från den aktuella undersökningen inte kunnat sättas i relation till tidigare utförda arkeologiska insatser.

Figur 5. Plan över schaktets placering. Skala 1:2000.

Figur 6. Plan över påträffade lämningar, K1–K5. Skala 1:150.

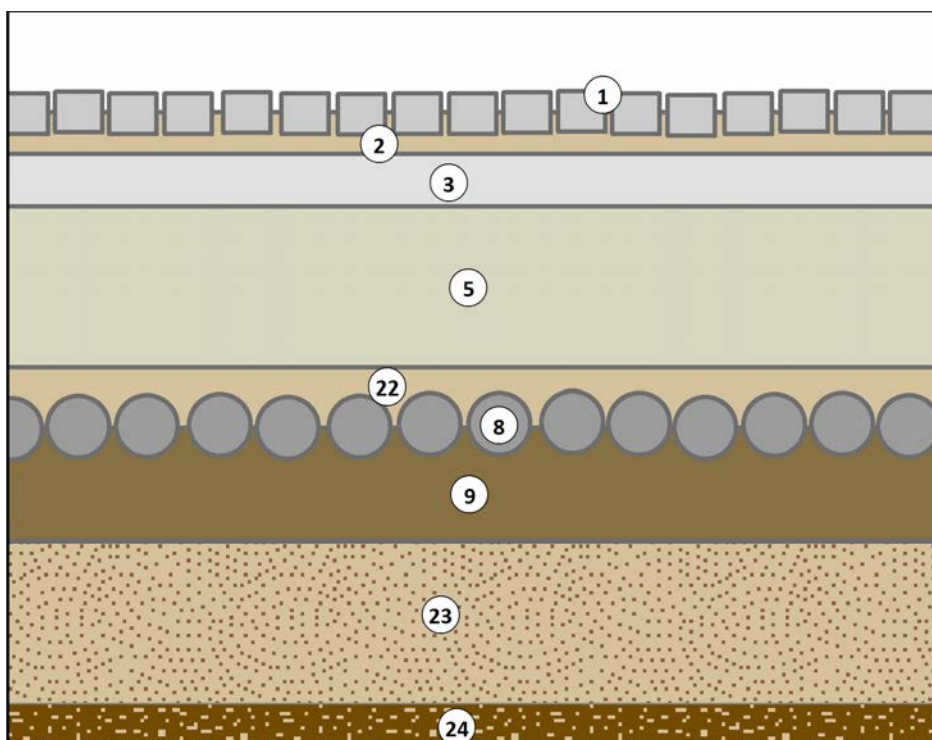
Resultat

Samtliga installationer gjordes i ett långt schakt med några mindre stickschakt för att ansluta till befintliga installationer. Schaktet var knappt 70 meter långt och 0,8–2,0 meter brett. Djupet varierade mellan 0,8 och cirka 3 meter. Det största djupet fanns vid den grop som grävdes för tanken till fettavskiljaren. I schaktet fanns en mångfald av äldre installationer, från äldre vatten och avlopp till åskledare, gas och flera generationer av el, bland annat en högspänningsledning.

Hela ytan där schaktet grävdes har vid ett eller flera tillfällen schaktats ur, varför inga intakta lager påträffades vid schaktningsövervakningen. De massor som grävdes upp bestod av sammanblandade lager med raseringsmaterial, såsom sten, tegel, kalkbruk, keramik, glas, spik och liknande. De lager som presenteras nedan har alltså endast rensats fram på orörda sektioner av schaktväggarna, vilket medfört vissa svårigheter i att knyta samman lämningar som saknar stratigrafisk relation.

Längst söderut grävdes ned till cirka 2,2 meters djup då två äldre brunnar skulle bytas ut. Gatunivån låg här på +4,10 meter över havet. Den lagerföljd som gick att urskilja visade två äldre faser av stenläggning, två tydliga raseringslager och ett omrört raseringslager innehållande brandrester. Lagerföljden kommer att redovisas mer ingående nedan. I underkant av det undre raseringslagret påträffades ett tiotal snäckor.

Cirka tolv meter från schaktets södra ände upprättades en sektion (A) över en representativ del av den östra schaktväggen (figur 7). Figuren visar en schablon över den stratigrafi som observerades. 0,9 meter ned från dagens marknivå, under den nuvarande beläggningen med tillhörande underlag och utjämningslager, framkom en äldre stenläggning av rundad natursten (8), även känt som "kattskallar". Lager 9 utgörs av raseringsmassor med inslag av organisk jord. Lager 23 består nästan enbart av tegelkross medan lager 24 är ett raseringslager med en del brand- och byggnadsrester. Underst fanns grusig silt (25) som är platsens ursprungliga jordart.

Figur 7. Sektion A, förenklad. Ej i skala.

ID-nr	Typ	Beskrivning	Storlek/ tjocklek (m)
1	Gatsten	Dagens gatubeläggning	0,10
2	Sättsand		0,10
3	Bärlager		0,15
5	Sand		0,40
22	Sand	Hårdare packad	0,15
8	Stenläggning	"Kattskallar"	0,15x0,10
9	Rasering	Mörk jord, tegelkross.	0,20
23	Tegel	Nästan enbart, inklusive holländskt	0,40
24	Rasering	Inklusive brandlager	0,15
25	Naturlig nivå	Grusig silt	Schaktbotten (ej utritad)

Figur 8. Tabell över de stratigrafiska objekt som dokumenterades i sektion A.

I det långa schaktet påträffades fem konstruktioner benämnda K1–K5 vilka redovisas nedan:

K1: TERRASS

Den synliga delen utgjordes av en cirka tolv meter lång stenrad med svängd form, som löpte från schaktets östra till dess västra sida. I norr fortsatte konstruktionen in i schaktväggen, i söder bröts den tvärt av en trolig urschaktning vid tidigare markingrepp. Stenarna i raden var individuellt utformade för att skapa den svängda formen. De bestod av huggen granit, i allmänhet cirka 0,3 meter tjocka och 0,4 meter höga. Bredden varierade mellan 0,2 och 0,8 meter. Överkant på stenraden befann sig cirka 1,3 meter under marknivå.

Efter överenskommelse med Länsstyrelsen avlägsnades en cirka 0,5 meter bred sektion av konstruktionen för att bereda plats för ny rörläggning. Den sektionen var tidigare något skadad av äldre rörläggning. När kantstenen lyftes bort visades mer av terrassens konstruktion. Närmast bakom kantstenen var den uppbyggd av fyra skift tegel fogade med kalkbruk. Under teglet fanns ett upp till 0,1 meter tjockt skikt av raseringsmassor med tegelkross från stenar och takpannor som dominerande inslag. Massorna var tydligt brandpräglade utan att vara ett homogent brandlager. Det motsvarade lager 24 i figur 7, dock något mer uppblandat, antagligen gjort vid grundläggningen av terrassen.

Tegelförstärkningen var två rader bred, se figur 9. Därefter var terrassen uppbyggd av natursten, utjämnad av grus och tegelkross. Dess yta hade sannolikt bestått av kalkstensplattor av vilka flera påträffades i ovanliggande massor.

Figur 9. K1. Tegelförstärkningen som framkom bakom kantstenarna.

Figur 10. Kantstenarna till terrassen. Foto från sydväst.

K2: TERRASS

Under ett cirka 0,1 meter tjockt brandlager med stort inslag av kol och sot påträffades på cirka 0,9 meters djup en stensatt del av en terrass. Beläggningen utgjordes av slipad kalksten. Av stenläggningen syntes cirka 0,8×1,5 meter. Underlaget bestod av ett tunt lager sättsand (11) ovanpå ett cirka 0,2 meter tjockt lager av kalkbruk och pulvriserat tegel (12). Under detta följde ett cirka 0,15 meter tjockt lager med organiska inslag, tegelkross och enstaka ben och keramik (13). Det vilade på lager av kol- och sotfärgad sandig silt med stort inslag av tegelkross och skärvig sten samt en del keramik (26).

Schaktgrävningen avbröts vid denna nivå och i samråd med Statens Fastighetsverk beslöts att flytta installationen för att spara den relativt välbevarade terrassen. Installationen gällde här tanken för fettavskiljaren vilken gick att flytta till annan plats inom arbetsområdet. En mindre (0,5×0,5 meter) provgrop grävdes framför terrassen för att söka klargöra grundnivån. Karaktären var den samma som ovan med kol- och sotfärgad silt. I underkant av lagret kom delar av tegelstenar och naturstenar med håligheter mellan dem, se figur 12. Därmed grävdes inte djupare, då gropen visade att terrassen vilade på ett raserings-/utjämningslager.

Figur 11. K2 och K3. Foto från nordväst.

Figur 12. Håligheter under K2.

Figur 13. Tegelmuren K3. Foto från norr.

K3: TEGELMUR

I rät vinkel mot K2 framkom tegelmuren K3 vars funktion inte är helt klarlagd. För konstruktionen gäller samma som för K2, att grävningen avbröts på cirka 1,40 meters djup. Konstruktionen kvarligg därmed. Av muren kunde cirka 1,5 meter rensas fram. I öster bildade den ett hörn mot K2, i väster var den kapad av ett äldre elschakt. Den bestod av 28×14×8 centimeter stora tegelstenar sammanfogade med kalkbruk. Stenarna var lagda i blockförband. Mellan åtta och tio skikt var bevarade. Underlaget var samma som för K2, tegelstenar och en del naturstenar.

Figur 14. K4 och K5. Norr är till vänster i bild.

K4: TEGELMUR

Bevarad del av muren var cirka 4,5 meter lång, i närmast nord-sydlig riktning. Muren sticker ut 0,5 meter i schaktet och fortsätter in i den östra schaktkanten. Överkant på muren låg 0,9 meter under nuvarande gatunivå. Den var lagd i blockförband, med fem skikt bevarade. Tegelstorlek var cirka 28×14×8 centimeter. I norr var avslutningen oklar, då muren skadats vid tidigare kabeldragning. I söder var avslutningen tydlig, med ett bevarat hörn. En möjlig murrest (14), se figur 15, och 17 fanns även i den västra schaktväggen, men om den har samband med K4 är oklart. K4 kvarligger då röret kunde dras vid sidan om muren. Ovanpå muren fanns raseringsmassor innehållande grön-glaserade kakelugnsfragment med datering till senare delen av 1600-talet.

K5: STENLÄGGNING

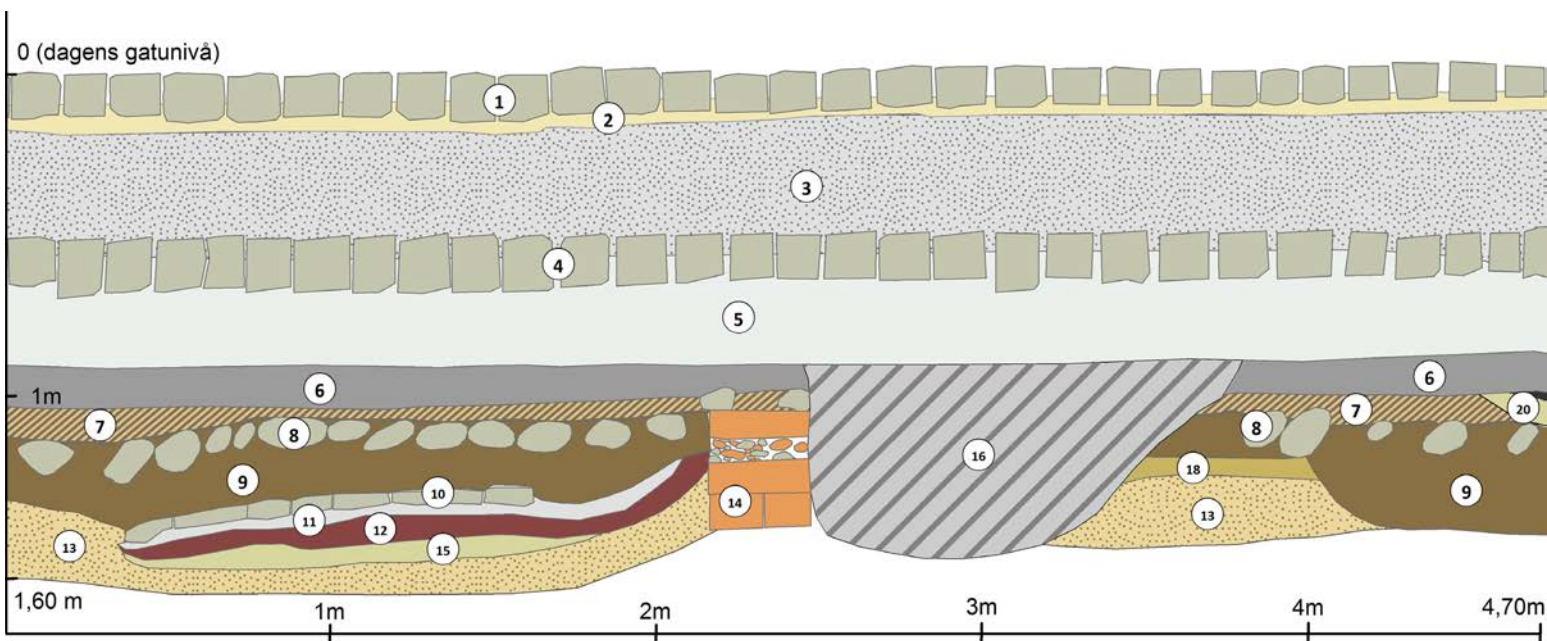
Konstruktionen består av en stenläggning (8) anlagd i ett lager av mörkbrun sandig silt uppblandad med raseringsmassor (9). Båda dessa lager är synliga i sektion A och B men återfinns endast inom schaktet intill K4 (se figur 14). Inom schaktet är den bevarade stenläggningen cirka 3,4 meter lång och upp till 0,6 meter bred. Den bestod av natursten, cirka 0,15×0,10 meter stora. Kanten mot öster bestod av något större stenar, upp till 0,2 meter stora. Att döma av kanten var orienteringen nordväst-sydöstlig. I väster fortsatte stenläggningen in i schaktkanten. Stenarna var kraftigt sotiga på ovensidan, då de täcktes av ett lager med rasering och brandrester (19). Ett par av stenarna avlägsnades för att skapa en plan yta för VA-ledningen men i övrigt kvarligger stenläggningen så som den redovisas i figur 14.

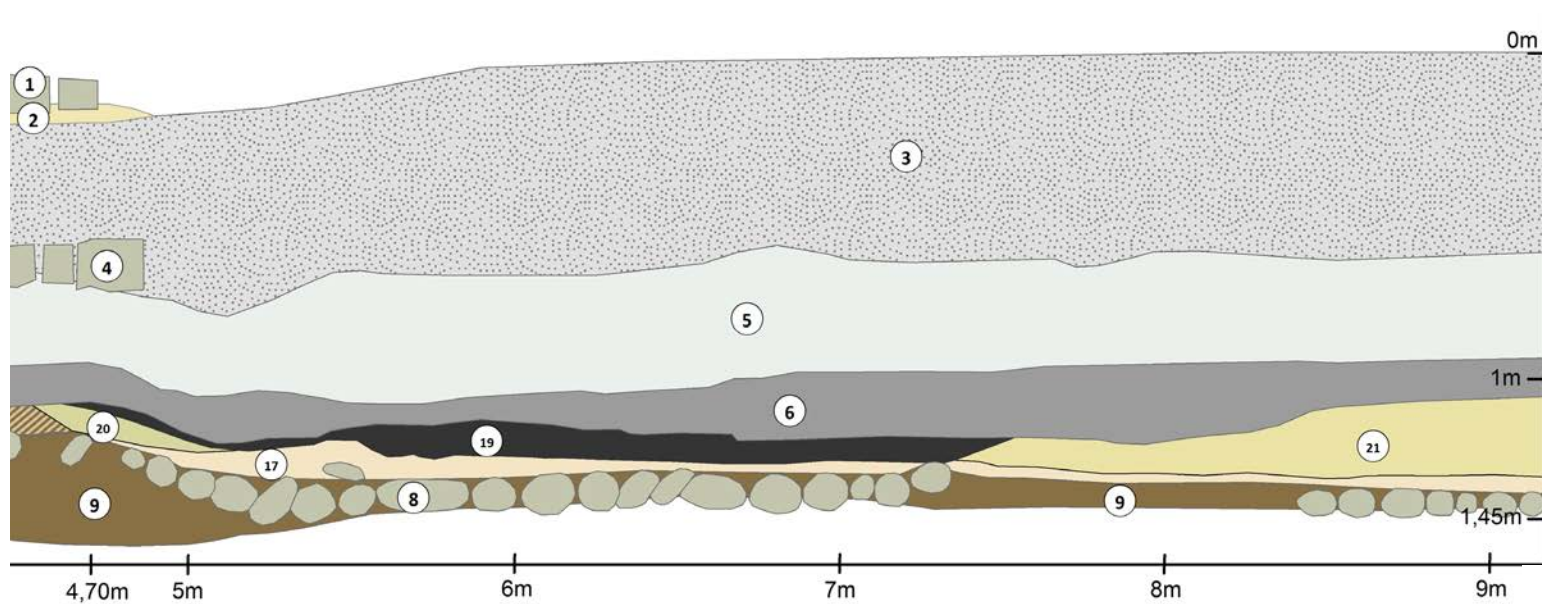
*Figur 15. K4 till höger i bild, till vänster syns den möjliga muren (14).
Foto från söder.*

Figur 16. Detaljbild, K4. Foto från väst.

Figur 17. Sektion B, södra delen. Skala 1:25.

Figur 18. Sektion B, norra delen. Skala 1:25.

Centralt i schaktet upprättades en sektion (B) i den västra schaktväggen (se figur 6).

ID-nr	Typ	Beskrivning	Storlek/ tjocklek (m)
1	Gatsten	Dagens gatubeläggning	0,10
2	Lager	Sättsand	0,05
3	Bärlager	Stenkross, grus	0,25
4	Gatsten		0,20
5	Sättsand/ bärlager	Sand, grus	0,20
6	Utjämning?	Grå lera, homogen	0,20
7	Lager	Skiktad sand, tegelkross	0,05
8	Stenläggning	"Kattskallar".	0,15×0,10
9	Rasering	Brun sandig silt, tegelkross	0,15–0,20
10	Stenläggning	Slipad kalksten. Golv tillhörande terrassen.	0,05
11	Sättsand	Ljusgrå	0,05
12	Bärlager/ utjämning	Pulvriserat tegel	0,07
13	Rasering/ fyllning	Sand med tegelkross	Ej bottengrävd
14	Mur?	Tegel	
15	Utjämningslager	Ljusbeige siltig sand	0,06
16	Störning	Nedgrävning för åskledare	
17	Lager	Ljusbeige finsand	0,05
18	Lager	Grovkornig gråbeige sand	0,06
19	Rasering med brandlager	Kraftigt sotigt. Innehåller byggnadsdetaljer: tegel, spik, takplåt	0,10
20	Rasering	Brun sand, tegelkross, rödgods, glas	0,10
21	Rasering	Sannolikt samma lager som 20	Ej bottengrävd

Figur 19. Tabell över de stratigrafiska objekt som dokumenterades i sektion B.

Figur 20. Urval av den keramik som påträffades i raseringslagren.

Figur 21. Delar av en glasskål med välvda kanter.

Fynd

De fynd som påträffades vid undersökningen härrör från de olika raseringslagren. De har dokumenterats i föreliggande rapport och därefter kasserats. I lagren påträffades en del snäckor och ostronskal men även yngre rödgods, kritpipsskaft, kakel, porslin och glas. Bland glaskärlen finns bland annat en skål (figur 21), en apoteksflaska och en trasig butelj med stämpel från Björknäs glasbruk (1736–1785).

Figur 22. Översiktsbild tagen från norra tornet.

Tolkning

Samtliga ovan redovisade konstruktioner utom K5 tolkas som delar av den terrass som byggdes upp under Wrangelperioden. Den antas då ha varit utformad ungefär så som den återges i *Suecia Antiqua* och dateras till tiden för uppförandet, alltså år 1652–1670. Terrassens norra delar påträffades vid en tidigare undersökning, se Lingström 2015. Det är möjligt att delar av de ytor som undersöktes då har schaktats igenom ännu en gång. Undersökningens relation till tidigare utförda insatser har inte kunnat klarläggas inom tidsramen för det aktuella uppdraget.

Inom schaktet påträffades flertalet lager innehållande omrörda raseringsmassor. De raseringslager som kan knytas till tiden för uppförandet av terrassen är lager 13 och 26. Det material som använts för att återfylla tidigare grävda schakt består av omrörda massor från de olika lager som nu framkom i sektionerna.

De två sektionerna som upprättades representerar dels ett område utanför terrassen (sektion A), dels en yta inom terrassen (sektion B). Vid sektion A påträffades naturlig nivå i schaktbotten (25). Sektion B visar på en i stort sett helt annorlunda stratigrafi, bortsett från de moderna inslagen. Den nivå som med säkert kan följas genom hela schaktet är stenläggningen med kullersten (8). Lager 9 utgörs av raseringsmassor som använts för att fylla upp och jämna ut ytan som sedan stenlagts. Baserat på stratigrafi och fynd dateras det till 1700-tal.

I sektion B framkom en golvnivå av kalksten (10), vilket får antas vara en fortsättning på terrassen K2. Terrassen lär alltså ha fortsatt en bit västerut, ner mot vattnet där sjögården tagit vid. Några spår efter denna har dock inte påträffats vid den aktuella undersökningen.

Utrymmet mellan tegelmurarna, K3 och K4, har fyllts upp av raseringsmassor och därefter har ytan beretts med lager av sand, kalkbruk och krossat tegel (10–13). Terrassens golv har bestått av kalkstensplattor. Den här strukturen har observerats vid tidigare undersökningar, se Lingström 2015 och där hänvisade källor. På flera ställen i tegelmurarna fanns lagningar där hålrum fyllts igen av en blandning av sten och tegelkross i murbruk (se figur 17). Murbruket hade grov karaktär och var ojämnt påstruket. Även valet av murförband talar för att murarna endast varit avsedda för strukturella syften och inte varit menade att synas. Enligt Erik Dahlberghs avbildning av terrassen fanns utrymmen både inomhus och utomhus. Huruvida de stenlagda ytorna som påträffades vid undersökningen har varit en del av en inomhus- eller utomhusmiljö har inte gått att avgöra. Möjligen har samma beläggning använts oavsett.

Stenläggningen K5 kan på stratigrafiska grunder placeras i perioden efter den stora terrassen och sjögården, alltså mest sannolikt 1700-talet. Ytan norr om tegelmuren K4 och K5 är grävd sedan tidigare och återfylld, här fanns inga lager bevarade i schaktet. Det raseringslager med brandrester (19) som påträffades vid K5 härrör förmodligen från Riddarholmsbranden år 1802. Lagret innehöll sot, kol och eldskadade föremål och byggnadsdetaljer, såsom större spik och en bit takplåt. Det är troligt att K5 utgör rester av den stenläggning som framkommit vid tidigare undersökningar, se exempelvis SR1317.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Det primära syftet med uppdraget var att dokumentera den eller de forn lämningar som eventuellt påträffades vid schaktarbetet. Flera delar av äldre konstruktioner kom i dagen och dokumenterades. Flera av dessa konstruktioner kunde bevaras efter anpassningar av schaktloppet och diskussioner med Statens Fastighetsverk och entreprenörerna.

Arbetet i fält kom att präglas av flera stopp i processen på grund av praktiska skäl som inte var relaterade till arkeologi. Trots detta kunde uppdraget genomföras i gott samarbete med alla inblandade vilket medverkade till ett positivt resultat.

Referenser

Tryckta källor

- Appelgren, K., Bäck, M. & Westberg, T. 2017. *Wrangelska palatset, Birger Jarls Torg och Södra Riddarholmskajen. Schaktövervakningar på Riddarholmen*. Arkeologerna. Statens Historiska Museer. Rapport 2017:105
- Dahlbergh, E. *Suecia antiqua et hodierna*. 1698–1715. Stockholm.
- Engström, J. 2018. *Antikvarisk förundersökning. Yttre Riddarholmen - Gårdar och gränder*. AIX Arkitekter AB
- Lingström, M. 2015. *Palatslämningar på Riddarholmen*. Arkeologiska Uppdragsverksamheten. Statens Historiska Museer. Rapport 2015:66

STADSARKEOLOGISKT REGISTER

SR1317

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

S-nr	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
1	Ca 70x0,8–2,0	0,7–3,0	SSV-NNÖ riktning. Följer palatsets fasad mot Riddarfjärden. Till stor del grävt i redan urschaktade ytor. Inga intakta lager framkom inom schaktet, de stratigrafiska objekt som dokumenterats har påträffats i schaktväggen. Schaktet grävdes från palatsets södra torn fram till det sydvästra hörnet av Gamla Auktionsverket. Därtill grävdes även ett par stickschakt för att ansluta till befintliga installationer. Samtliga lämningar framkom på 0,9–1,3 meters djup. Naturlig nivå nådd i söder, i övrigt ej bottengrävt.

Bilaga 2. Stratigrafiska objekt

ID-nr	Typ	Beskrivning	Storlek/ tjocklek (m)	Datering	Ingår i	Dokumenterad i sektion
1	Gatsten	Befintlig beläggning	0,10	Modern		A, B
2	Lager	Sättsand	0,05	Modern		A, B
3	Bärlager	Singel, grus	0,25	Modern		B
4	Gatsten	Äldre beläggning	0,20	Modern		B
5	Sättsand/ bärlager	Sand, grus	0,20	Modern		B
6	Utgjämning?	Grå lera, homogen	0,20			B
7	Lager	Skiktad sand, tegelkross	0,05			B
8	Stenläggning	"Kattskallar", rundad natursten.	0,15x0,10	1700-tal	K5	A, B
9	Rasering/ utgjämning	Omrörda massor, brun sandig silt innehållande tegelkross.	0,15–0,20	1700-tal	K5	A, B
10	Stenläggning	Slipad kalksten	0,05	1652–1670	K2	B
11	Sättsand	Ljusgrå	0,05	1652–1670	K2	B
12	Bärlager/ utgjämning	Pulvriserat tegel, utjämnande och bärande funktion	0,07	1652–1670	K2	B
13	Rasering/fyllning	Sand med tegelkross. Sand uppblandat med raseringsmassor.	Ej bottengrävd	1652–1670	K2	B
14	Möjlig mur	Tegel. Ej undersökt. Dokumenterad i sektion B, utgör möjligen ytterligare en mur som fortsätter västerut, i riktning mot vattnet. Fyra skikt. Andra skiktet består av kalkbruk blandat med sten och tegelkross. I understa skiktet ligger tegelstenarna med kortsidan utåt. Kan även vara rasering.	Storlek på tegel: 0,28x0,14x 0,08 m		K2/ K4?	B
15	Utgjänningslager	Ljusbeige siltig sand	0,06			B
16	Störning	Nedgrävning för åskledare		Modern		B
17	Lager	Ljusbeige finsand	0,05			B
18	Lager	Grovkorning gråbeige sand	0,06			B

ID-nr	Typ	Beskrivning	Storlek/ tjocklek (m)	Datering	Ingår i	Dokumenterad i sektion
19	Rasering m. brandlager	Kraftigt sotig. Innehåller byggnadsdetaljer: tegel, spik, takplåt	0,10	1800-tal		B
20	Rasering	Omrört lager av brun sand innehållande raseringsmassor, tegelkross, rödgods, glas	0,10	1700-tal		B
21	Rasering	Sannolikt samma lager som 20	Ej bottengrävd	1700-tal		B
22	Lager	Sand. Hårt packad	0,15			A
23	Tegel	Nästan enbart, inklusive holländskt	0,20			A
24	Rasering	Omrört lager, raseringsmassor uppblandat med brandlager	0,40	1600-tal		A
25	Naturlig nivå	Grusig silt	Schaktbotten			A
26	Rasering/fyllning	Kol- och sotfärgad sandig silt med stort inslag av tegelkross och skärvig sten samt en del keramik	Ej undersökt, kvarligger.	1652–1670	K2	

Bilaga 3. Arkeologiska konstruktioner

K-nr	Typ	Beskrivning (m)	Djup i meter (från dagens marknivå):	Datering
K1	Terrass	Ca 12 m lång. Svängd form. Kantstenar av huggen granit, 0,3x0,4x0,2–0,8 m stora. Bakom kantstenarna framkom tegel lagt i fyra skikt, sammanfogade med kalkbruk. Tegelförstärkningen var två rader bred, därefter var terrassen uppbyggd av natursten, utjämnad av grus och tegelkross.	1,3	1652–1670
K2	Terrass	1,5x0,8 m stor. Beläggning av slipad kalksten. Underlaget bestod av ett tunt lager sättsand ovanpå ett cirka 0,2 meter tjockt lager av kalkbruk och pulvriserat tegel. Under detta följde ett cirka 0,15 meter tjockt lager med organiska inslag, tegelkross och enstaka ben och keramik. Det vilade på lager av kol- och sotfärgad sandig silt med stort inslag av tegelkross och skärvig sten samt en del keramik.	0,9	1652–1670
K3	Mur	Tegelmur. Ca 1,5 meter lång. Ö-V riktning. I öst bildar den ett hörn med K2, i väst kapad av äldre elschakt. Tegelstenarna var 0,28x0,14x0,08 m stora och sammanfogade med kalkbruk. Blockförband, bevarad i 8–10 skikt. Underlaget var samma som för K2, tegelstenar och en del naturstenar.	0,9	1652–1670
K4	Mur	Tegelmur. Ca 4,5 meter lång, i närmast nord-sydlig riktning. Sticker ut ca 0,5 m i schaktet, fortsätter in i östra schaktkanten. Blockförband. Storlek på tegelstenarna: 0,28x0,14x0,08. Fem skikt bevarade.	0,9	1652–1670
K5	Stenläggning	Ca 3,4x0,6 m stor yta, lagd av 0,15x0,10 m stora, rundade stenar. Kant i öster lagd av 0,2 m stora stenar. NV-SÖ riktning. Kraftigt sotade av ovanliggande raseringslager med brandrester.	1,2	1700-tal

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2020:66

